

Przez czystki ku „nowej Turcji” – finalna faza przebudowy państwa

Mateusz Chudziak

Prowadzone od nieudanego puczu wojskowego w Turcji czystki w instytucjach państwowych oznaczają decydujący etap w budowie „nowej Turcji”, tj. ostateczne zniesienie zarówno resztek starego kemalistowskiego establishmentu, jak i rozprawę ze środowiskiem obwinianego o organizację puczu kaznodziei (i dawnego sojusznika) Fethullaha Gülena. Przez władze postrzegany on jest jako największe zagrożenie. W szerszym wymiarze celem czystek jest ostateczna wymiana elit. Prowadzi to do eliminacji wszelkiej opozycji zdolnej zagrozić władzy prezydenta Recepta Tayyipa Erdoğan.

Doraźne działania władz polegają na eliminacji przeciwników oraz wzmacnianiu władzy prezydenta i jego osobistej kontroli nad kluczowymi instytucjami (zapowiadana reforma konstytucyjna i wprowadzenie systemu prezydenckiego formalizować będą zmianę, która właśnie się dokonuje). W wyniku czystek następuje swoista rewolucja kadrowa. Miejsce usuniętych funkcjonariuszy zajmują beneficjenci kilkunastoletniej epoki rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju (AKP), a także przedstawiciele starych elit republikańskich, którzy mają współtworzyć nowy porządek. Uznawani są oni za niezbędnych do zachowania ciągłości funkcjonowania instytucji. Skala tej wymiany, rozmach, z jaką jest przeprowadzana oraz jej instytucjonalne obwarowanie noszą znamiona procesu o charakterze rewolucyjnym, prowadzącego do powstania nowego porządku politycznego.

Fethullah Gülen – wróg nr 1

Próba przewrotu z 15 lipca 2016 roku miała charakter puczu wojskowego, a armia powszechnie uważana była dotąd za jedną z najpoważniejszych sił zdolnych zagrozić Erdoğanowi i potencjalną alternatywę dla jego rządów, jednak wydarzenia te stały się pretekstem dla władz do przeprowadzenia ostatecznej rozprawy z Ruchem Fethullaha Gülena – środowiskiem uznanym przez nie za faktycznie najgroźniejszego oponenta (zob. Aneks). Skala jego wpływów w armii tureckiej jest trudna do oszacowania, niemniej mógł on odegrać pewną rolę w przygotowaniu puczu. Władze wykorzystały próbę obalenia rządu do ostatecznego zdyskredyto-

wania i usunięcia wpływów charyzmatycznego kaznodziei w państwie. Prowadzone od momentu puczu czystki we wszystkich strukturach administracji państwowej stanowią kontynuację¹ toczonej od wielu miesięcy kampanii wymierzonej w środowisko związane z Gülenem. Działania władz przeciw zwolennikom Gülena, którzy w trudnej do oszacowania skali infiltro-

¹ Do 2013 roku Fethullah Gülen był głównym sojusznikiem Erdoğan. W grudniu 2013 roku nastąpił rozłam pomiędzy władzami a Ruchem będący skutkiem skandalu korupcyjnego, w którym obciążono czterech ministrów oraz najbliższe otoczenie samego Erdoğan. Od tego czasu Ruch uznawany jest za „państwo równoległe”, którego celem jest obalenie demokratycznie wybranego rządu. Szerzej zob. Dexter Filkins, Turkey's Thirty-Year Coup, *New Yorker*, 17.10.2016, <http://www.newyorker.com/magazine/2016/10/17/turkeys-thirty-year-coup>

wali instytucje państwowe, przybrały rozmiary niemające precedensu w historii nowoczesnego państwa tureckiego. Jednym z głównych powodów, dla których skala czystek jest tak duża, wydaje się być amorficzność Ruchu (brak formalnego członkostwa, niejednorodność jego bazy społecznej, niejawni mechanizm zależności personalnych, finansowych i politycznych) oraz jego masowość (liczba zaangażowanych członków Ruchu Gülena na całym świecie szacowana jest na 3–6 mln osób², w tym ok. 1 mln w samej Turcji³).

Mimo iż doszło do puczu wojskowego, czystki wymierzone są w Ruch Gülena – przez władze uznawany za największe zagrożenie.

Prowadzone czystki przybrały formę działań o charakterze masowym i prewencyjnym jednocześnie. Do 5 listopada aresztowano ponad 34 tys. osób, zwolniono z pracy ponad 105 tys. funkcjonariuszy służby cywilnej oraz usunięto ze stanowisk 3600 sędziów i prokuratorów. Większość osób poddanych represjom oskarżana jest o sprzyjanie puczystom. Kolejnymi dziedzinami funkcjonowania państwa, w których dochodzi do represji, są: szkolnictwo (zwolniono ponad 6 tys. pracowników naukowych, 20 tys. nauczycieli i zamknięto przeszło 2 tys. placówek edukacyjnych) oraz media (zamknięto w sumie 186 gazet, stacji telewizyjnych, portali internetowych itp.; aresztowano 142 dziennikarzy). Zarówno edukacja, jak i sektor medialny były dotąd obszarami szczególnej aktywności Ruchu Gülena – na tym polu jednak konfrontacja trwała od 2013 roku. Od tego czasu zamknięto placówki oferujące prywatne

kursy uzupełniające dla kandydatów na studia (tzw. *dershane*) oraz sukcesywnie przejmowano związane z Ruchem holdingi medialne, do których należały gazety codzienne i stacje telewizyjne (największe z nich to *Koza Ipek* oraz *Feza Gazetecilik* przejęte w październiku 2015 oraz marcu 2016 roku).

Nieudany pucz był jedynie katalizatorem, a nawet pretekstem, do rozprawy z Ruchem, który postrzegany był przez władze jako skrajnie niebezpieczny już w grudniu 2013 roku⁴. Ma on bowiem charakter masowy, jego celem było wykształcenie nowych muzułmańskich elit i transformacja państwa oraz społeczeństwa tureckiego w „długim marszu”. Stąd brała się tak liczna obecność zwolenników Gülena w różnych strukturach państwowych. Z uwagi na amorficzność Ruchu władze postanowiły usunąć jego członków w masowej akcji, jednocześnie poddając represjom osoby, co do których zachodziło jedynie podejrzenie związków z wrogiem wobec rządu środowiskiem. Za ilustrację nadużyć idących w parze z czystkami może posłużyć fakt, że do Trybunału Konstytucyjnego (którego dwóch sędziów również usunięto) wpłynęło w tym czasie ponad 40 tys. skarg (co znacznie przewyższa średnią ich liczbę szacowaną na 20 tys. rocznie)⁵.

Armia w narożniku

Jedną z najistotniejszych konsekwencji nieudanego puczu wojskowego są działania rządu wobec armii. Powstrzymanie próby obalenia rządu przez zwolenników władz unaocznilo niejednorodność sił zbrojnych, brak społecznego poparcia, wreszcie ostateczne odwrócenie układu funkcjonującego od początku istnienia

² Murat Bilginan, Everything you've ever wanted to know about Fethullah Gulen, Turkey's most controversial cleric, *Al-Monitor*, 19.04.2016, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/04/turkey-fethullah-gulen-c-leric-opposition-erdogan-akp.html>

³ Maciej Kochanowicz, Turcja. Gülen i Erdogan. Kruk krąży oko wykoła, *Gazeta Wyborcza*, 6.08.2016.

⁴ Marek Matusiak, Turcja: konfrontacja niedawnych sojuszników, *Analizy OSW*, 8.01.2014, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-01-08/turcja-konfrontacja-niedawnych-sojusznikow>

⁵ Constitutional Court receives over 40,000 individual petitions since coup attempt, 17.10.2016, <https://www.turkishminute.com/2016/10/17/constitutional-court-receives-40000-individual-petitions-since-coup-attempt/>

Republiki Tureckiej, w którym to właśnie wojsko stanowiło siłę rozjemczą w polityce tureckiej. Niemniej stosunki na linii rząd–armia pozostają napięte, a władze – jak się wydaje – stale widzą zagrożenie w wojsku, którego potrzebują.

Wojskowi ukazują zajścia z połowy lipca jako wymierzone w takim samym stopniu w siły zbrojne jak i w rząd.

Bezpośrednio po puczu zwolniono ze służby 30% generałów i admirałów oraz aresztowano 15 tys. wojskowych. W dotychczasowej polityce Erdoğan dążył do budowy wpływów wewnątrz armii poprzez wzmacnianie nad nią kontroli oraz personalne przetasowania. Prezydent miał ograniczone możliwości wpływania na zmianę dominującej wewnątrz armii ideologii. W swojej masie armia pozostaje zasadniczo świecka i nacjonalistyczna. Wojskowi ponadto podtrzymują przekonanie o byciu głównymi depozytariuszami spuścizny kemalistowskiej republiki.

Czystki przeprowadzane przez władze znacząco jednak wzmacniają pozycję rządu wobec wojska, jednocześnie armii stwarza się możliwość płynnego przejścia do tworzącego się na nowo (i pod dyktando władz) porządku. Dramatyczny spadek prestiżu armii stał się głównym powodem, dla którego wojskowi demonstrują swą lojalność wobec rządu oraz godzą się na niemałą precedensu wzmocnienie cywilnej kontroli nad siłami zbrojnymi.

Obie strony postępują w sposób ze wszechmiar ostrożny. W obecnej sytuacji należy uznać działania rządu za nakierowane na osaczenie wciąż groźnego przeciwnika. Armia nadal jest strukturą hermetyczną i stosunkowo spójną ideologicznie. Jednak jej wizerunek uległ dramatycznej erozji, dlatego też jej przedstawiciele ukazują zajścia z połowy lipca jako wymierzone w takim samym stopniu w rząd, jak

i w siły zbrojne⁶. Armia zatem demonstruje lojalność wobec władz i czynnie z nimi współpracuje, czego wyrazem jest jej udział w operacji Tarcza Eufratu w północnej Syrii oraz gotowość do zaangażowania w Mosulu. Erdoğan nie może być jednak pewny jej lojalności, a wedle niektórych doniesień ewentualność przeprowadzenia przez nią kolejnego puczu uznaje za realne zagrożenie⁷.

Wzmacnianie pozycji władz w tym układzie dokonuje się zatem w ten sposób, że siły wojskowe, obok trwającej od lipca 2015 roku operacji przeciwko Partii Pracujących Kurdystanu (PKK) na południowym wschodzie kraju, wiązane są dodatkowo operacją w Syrii oraz przeniesieniem części jednostek na granicę z Irakiem. Jednocześnie armia jest traktowana jako istotny partner, który poprzez realizację tych operacji może zachować resztki swojego wizerunku, uniknąć daleko idącej reorganizacji i utraty przywilejów oraz współuczestniczyć w kreowaniu nowego porządku politycznego.

Dowództwo armii zgodziło się na kolejne ruchy mające na celu jej całkowite podporządkowanie władzom cywilnym – Sztab Generalny przechodzi pod kontrolę prezydenta, dowództwa odpowiednich sił pod kontrolę Ministerstwa Obrony, zamknięte zostają szkoły wojskowe średniego szczebla. Ponadto generałowie zgadzają się na wstępowanie w szeregi armii absolwentów szkół *imam-hatip* (formalnie świeckie licea, jednak z rozszerzonym programem nauczania religii, docelowo kształcące przyszłych imamów i hatipów – osoby głoszące kazania w meczetach⁸). Akademie wojskowe przecho-

⁶ Por. wypowiedź byłego szefa Sztabu Generalnego İlker'a Başbuğa, skazanego w jednym z pokazowych procesów, następnie zwolnionego z więzienia po zerwaniu Erdoğan'a z Gülenem. Başbuğ: Bunu yapanlar asker değil, terörist, *Diken*, 17.07.2016, <http://www.diken.com.tr/eski-genelkurmay-baskani-basbug-darbeyi-yapanlar-asker-degil-terorist/>

⁷ Por. Kadri Gürsel, Musul'u almak için savaşa mı gidiyoruz?, *Cumhuriyet*, 7.10.2016, <http://kadirgursel.com/Musulu-almak-icin-savasa-mi-gidiyoruz/7206>

⁸ Posunięcie to można uznać za zmianę o fundamentalnym charakterze. Władze czyniły podobne starania na długo przed puczem, zawsze napotykać ostry opór. Por. Gonul Tol, Turkey's Next Military Coup, *Foreign Affairs*, 30.05.2016, <https://www.foreignaffairs.com/articles/2016-05-30/turkeys-next-military-coup>

dzą zaś pod kontrolę Ministerstwa Edukacji. Rozwiązania te stanowią absolutne *novum*, na które wojskowi godzą się w zamian za przywrócenie do służby i awansowanie do rangi generałów skazanych wcześniej w pokazowych procesach Balyoz i Ergenekon pułkowników (w latach 2008–2012, w ich wyniku wydano z armii i skazano kilkuset oficerów – zob. Aneks).

Przebudowa państwa ma polegać na zwiększonej koordynacji instytucji państwowych, wywiad zaś ma przekształcić się w swoiste „centrum dowodzenia”.

W wyniku obserwowanych w ostatnich miesiącach przetasowań w armii do rangi generałów podniesiono i włączono w skład Najwyższej Rady Wojskowej dziesięciu pułkowników skazanych we wspomnianych procesach. Wśród awansowanych oficerów znajdują się osoby wywodzące się z radykalnie kemalistowskiego skrzydła armii, które opowiada się za eurazjatycką reorientacją w polityce zagranicznej Turcji⁹. W armii tureckiej obecne są bowiem środowiska prorosyjskie i antyzachodnie, będące pod wpływem ideologii neoeurazjatyizmu popularyzowanego w Turcji przez kręgi związane z Partią Patriotyczną (Vatan Partisi), której ideologia jest kombinacją kemalizmu, świeckiego nacjonalizmu oraz koncepcji geopolitycznych rosyjskiego ideologa Aleksandra Dugina¹⁰. W wyniku zawiązanego z inicjatywy władz sojuszu dochodzi zatem do emancypacji tej formacji kosztem oficerów wykształconych na Zachodzie. Wbrew różnym gestom jedności i lojalności utrzymuje się jednak wzajemna nieufność pomiędzy

armią i władzami. Ponieważ obie siły pozostają w fundamentalnej opozycji ideologicznej, taką współpracę należy traktować jako doraźną.

Wywiad – klucz do rządzenia nową Turcją

Jako że Erdoğan może jedynie w ograniczonym stopniu polegać na armii, w ostatnich miesiącach znacząco wzmacniana jest pozycja Narodowej Organizacji Wywiadowczej (tur. Milli İstihbarat Teşkilatı – MIT). Szef wywiadu Hakan Fidan od dłuższego czasu uchodził za jednego z faworytów prezydenta, a sama instytucja cieszyła się jego nadzwyczajnym zaufaniem. Uznaje się ją więc za kluczową w budowie nowego porządku państwowego. Działania podejmowane w ostatnich miesiącach w znaczącym stopniu wzmacniają więc wywiad.

W tym celu doszło do powołania dodatkowych dwóch (do istniejących czterech) departamentów w wywiadzie, których szefowie zyskują rangę podsekretarzy stanu. Pierwszy z nowych departamentów ma zająć się koordynacją między instytucjami państwowymi, drugi to departament ds. operacji specjalnych – głównie działań poza granicami państwa, które będą angażować armię¹¹.

Motywacja, jaka stoi za działaniami w obrębie MIT, wynika z założenia władz, wedle którego dokonująca się obecnie instytucjonalna przebudowa państwa ma opierać się na zwiększonej koordynacji poszczególnych instytucji państwowych (przede wszystkim urzędu prezydenta oraz rządu) oraz ich ścisłej współpracy z wywiadem. W tym celu władze dążą do otwarcia kanałów komunikacji między nimi. MIT natomiast ma przekształcić się w swoiste „centrum dowodzenia”.

Opisane powyżej przekształcenia związane są z rysującą się powoli doktryną obronną, która

⁹ Gonul Tol, Omer Taspinar, Erdogan's Turn to the Kemalists, *Foreign Affairs*, 27.10.2016, <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2016-10-27/erdogans-turn-kemalists?cid=soc-tw-rdr>

¹⁰ Por. Sezin Öney, 15 Temmuz Sonrası Türkiye'nin Yeni "Normal"i, *Birikim Dergisi*, 4.08.2016, <http://www.birikimdergisi.com/haftalik/7834/15-temmuz-sonrasi-turkiye-nin-yeni-normal-i#.WCsu0Mm2pMw>

¹¹ Pinar Tremblay, Post-coup shake-up at Turkey's intelligence agency, *Al-Monitor*, 6.11.2016, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/11/turkey-post-botched-coup-shake-up-at-turkish-intelligence.html>

zakłada przeprowadzanie uderzeń wyprzedzających i prewencyjnych poza granicami kraju. Wedle tego założenia zagrożenia dla bezpieczeństwa wewnętrznego pochodzą w równym stopniu z wnętrza Turcji, jak i spoza jej granic¹². W sytuacji, kiedy rząd zmuszony jest do prowadzenia współpracy z armią, MIT wyrasta więc na główną instytucję, na której ma opierać się władza prezydenta. W kontekście jej rozbudowy oraz rozszerzania kompetencji można wnioskować, że wywiad staje się kluczową siłą zarówno w polityce wewnętrznej, jak i zagranicznej – jako taki ma realizować politykę swoistej „ucieczki do przodu”, jaką od dłuższego czasu prowadzi Erdoğan.

Policja i sądownictwo – kontynuacja starego kursu

Obok działań w newralgicznych instytucjach, jakimi są armia i wywiad, władze w Ankarze stopniowo wzmocniają swoją kontrolę nad sądownictwem i policją. W obu tych instytucjach prowadzone od lipca czystki są kontynuacją batalii prowadzonej na długo przed próbą obalenia rządu. W obecnej sytuacji działania władz zyskały wymiar masowy. Wymiana kadr oznacza również otwarcie kanału awansu społecznego dla zwolenników AKP, również tych, którzy aktywnie przeciwstawiali się puczowi i gotowi są służyć przebudowywanemu właśnie państwu¹³. Z drugiej jednak strony, z powodu ograniczonego zaplecza i kompetencji wśród najbardziej lojalnych zwolenników, zatrudniani są również funkcjonariusze wywodzący się spoza szeroko rozumianych kręgów konser-

watywnych. Reprezentują oni takie formacje jak świecka centroprawica, nacjonaliści, a nawet liberałowie. Taka polityka kadrowa ma na celu minimalizację zagrożenia ze strony Ruchu Gülena, jak również poszerzenie bazy społecz-

Miejsce zwolnionych funkcjonariuszy zajmują osoby niezwiązane dotąd ściśle ze środowiskami islamsko-konserwatywnymi.

nej rządzącej formacji. W ten sposób wdrażany projekt budowy nowego porządku zyskuje wymiar ogólnonarodowy i masowy.

Dotychczas Ruch Gülena zdołał zbudować największe wpływy w policji. Władza sądownicza również była opanowana przez jego zwolenników, czego wyrazem była bliska współpraca podczas toczonej w latach 2008–2012 rozprawy z armią¹⁴. W tych dwóch sektorach czystki oraz proces umacniania rządowej kontroli przebiegają w sposób mniej wyrafinowany, niż ma to miejsce w przypadku armii i wywiadu. W policji dochodzi do zwolnień i rozład bez względu na fakt, że to właśnie ona była jedną z głównych sił, których zaangażowanie pozwoliło zdławić pucz¹⁵.

W sądownictwie natomiast w ciągu ostatnich miesięcy nastąpiło przyspieszenie działań mających na celu usunięcie osób faktycznie związanych z Gülenem lub pozbycie się niezależnych od władz pracowników wymiaru sprawiedliwości. Jeszcze przed puczem władzom udało się obsadzić lojalnymi osobami Najwyższą Radę Sędziów i Prokuratorów (HSYK) – tj. najwyższy organ dyscyplinarny w tureckim sądownictwie.

¹² Şaban Kardaş, Önlüyici ve dönüştürücü yeni güvenlik doktrini, *Yeni Şafak*, 25.10.2016, <http://www.yenisafak.com/hayat/onleyici-ve-donusturucu-yeni-guvenlik-doktrini-2553195>

¹³ Świadczy o tym fakt, że do wstąpienia do sił specjalnych w policji zgłosiło się ok. 280 tys. osób, podczas gdy planowana jest rekrutacja 10 tys. nowych funkcjonariuszy. Zob. Some 285,000 people appeal to Turkish Police Special Operations, *Hürriyet Daily News*, 17.11.2016, <http://www.hurriyettailynews.com/some-285000-people-appeal-to-turkish-police-special-operations.aspx?pageID=238&nID=106241&NewsCatID=341>

¹⁴ W okresie, gdy Erdoğan dążył do ostatecznego odsunięcia zagrożenia ze strony armii, współpracujący z nim Ruch Gülena za sprawą swoich zwolenników w sądach i policji miał fabrykować dowody przeciwko oficerom w sprawach Ergenekon i Balyoz. Zob. Dexter Filkins, *Turkey's...*, *op. cit.*

¹⁵ Liczba zawieszonych i zwolnionych pracowników policji wynosi ok. 13 tys., spośród których ok. 2,5 tys. to osoby piastujące wyższe stanowiska. Zob. Turkey purges 13,000 police officers over failed coup, *BBC*, 4.10.2016, <http://www.bbc.com/news/world-europe-37551889>

Jest to ciało, które obecnie koordynuje rozszarpane dokonujące się w tureckim wymiarze sprawiedliwości. Obejmują one przede wszystkim faktycznych i domniemanych zwolenników Gülena.

Kontrola władz nad mediami była silna jeszcze przed puczem, w sektorze edukacji przystąpiono natomiast do ostatecznej rozprawy.

Zasadniczo kadry są zastępowane przez osoby lojalne wobec władz. Otwartą kwestią jednak pozostaje to, w jakim stopniu lojalność ta wynika z politycznych przekonań, a w jakim z oportunistycznego bądź też jest wyrazem przekonania o konieczności służby państwu.

Media i edukacja – nowe (stare) porządki

Osobnymi obszarami, w których dokonuje się przebudowa, jest sektor medialny i edukacyjny. W mediach usunięto ostatnich zwolenników Ruchu Gülena. W sektorze edukacji zamknięto 2 tys. placówek (szkoły średnie i uniwersytety). Również tutaj dochodzi do rozprawy z członkami Ruchu Gülena, których struktury były silnie rozbudowane, uderza się również w samą autonomię uczelni, m.in. poprzez dekret, na mocy którego prezydent będzie mianować rektorów (dotąd pochodzili z wyborów).

Kontrola władz nad mediami była silna jeszcze przed puczem, w wyniku ostatnich wydarzeń pogłębił się problem autocenzury w mediach świeckich i liberalnych, niemniej z czasem zjawisko to relatywnie osłabło. Nadal podtrzymywany jest dyskurs, w którym największe zagrożenie stanowi terrorizm (głównie kurdyjski oraz w wydaniu Ruchu Gülena zakwalifikowanego jako organizacja terrorystyczna). Nieodłączną częścią tego dyskursu jest antyzachodni resentyment.

Dyskurs medialny pozostaje silnie nacjonalistyczny, elementy specyficznie tureckiego islamizmu obecne są głównie w mediach prorządowych, jednak pojawiają się jako składnik ogólnej toż-

samości narodowej. Jest to na rękę armii i środowiskom nacjonalistycznym, a także nowym funkcjonariuszom państwowym o orientacji umiarkowanej konserwatywnej bądź świeckiej. Odium zamachu stanu jest zrzucane na Gülena, co osłabia winę armii, a dodatkowo usprawiedliwia niewydolność niektórych instytucji – m.in. zaniechania, jakie umożliwiły zamach przypisywany Państwu Islamskiemu dokonany w Ankarze 10 października 2015 roku, tłumaczone są dywersyjną działalnością członków Ruchu¹⁶.

W szkolnictwie zwolniono ponad 20 tys. nauczycieli (na łączną liczbę 850 tys. osób), zamknięto ponad 2 tys. placówek oświatowych, na ich miejsce ma powstać ok. 3 tys. nowych szkół. O ile rynek medialny został zdominowany jeszcze przed puczem, o tyle szkolnictwo nie zostało dotąd w pełni przekształcone zgodnie z zamiarami rządzących. W obszarze szkolnictwa władze mają znacznie mniejsze pole manewru, a czystki doprowadziły do poważnych utrudnień w funkcjonowaniu oświaty¹⁷.

Nie oznacza to, że władze odstąpiły od swoich ambicji oraz nie mają świadomości stawki takiej zmiany dla przyszłego kształtu społeczeństwa tureckiego. Jednak w obecnej sytuacji najważniejsze dla Erdoğan'a wydaje się podtrzymanie poczucia zagrożenia w społeczeństwie oraz przedstawienie siebie jako jedynej siły zdolnej przywrócić wewnętrzną stabilność. Bardziej ambitne projekty zmiany tożsamościowej, które można osiągnąć poprzez zmianę systemu edukacji, muszą zostać odłożone w czasie z powodu braku środków oraz kadr¹⁸.

¹⁶ 10 Ekim Ankara gari saldirisinin ByLock notları..., *Sabah*, 10.10.2016, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2016/10/10/10-ekim-ankara-gari-saldirisinin-bylock-notlari>

¹⁷ Milli Eğitim reform paketini açıkladı, *Haberturk*, 6.10.2016, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1306347-milli-egitimde-radikal-degisiklik>

¹⁸ Należy jednak zauważyć, że dotychczasowe działania prowadzone na tej płaszczyźnie i tak przyniosły względny sukces władz, co przejawia się w faworyzowaniu szkół typu *imam-hatip*, w które przekształcane są zwykłe licea, często wbrew woli uczniów i ich rodziców. Tulay Cetingulec, Turkish judiciary halts school firings, *Al-Monitor*, 24.06.2015, <http://m.almonitor.com/pulse/ru/sites/almonitor/contents/articles/originals/2015/06/turkey-education-judiciary-halts-purge-in-schools.html>

Wnioski

Przyspieszona przebudowa państwa, która następuje wraz z trwającymi od upadku puczu czystkami, obejmuje przede wszystkim newralgiczne z punktu widzenia Erdoğan'a instytucje. Są to armia, wywiad oraz struktury MSW. W tych instytucjach władze postępują najbardziej metodycznie i według przemyślanego planu. Wszystkie te działania nakierowane są na faktyczne wzmocnienie władzy prezydenta. Spodziewana zmiana konstytucyjna będzie oznaczać jedynie formalne przypieczętowanie trwającego procesu. Ten w znacznej mierze już się dokonał i można uznać, że przebudowa ma charakter trwałą.

Budowa nowego porządku ma dotychczas charakter techniczny i instytucjonalny, reali-

zacja bardziej ambitnych celów zakładających kulturową transformację jest zadaniem rozłożonym na dłuższy czas. Przejęcie instytucji państwowych, ich reorganizacja, wypracowanie nowego modelu w stosunkach rządu z armią, a także kontrola nad mediami i szkolnictwem stanowią jednak przygotowanie gruntu pod dalszą budowę nowej Turcji – również w wymiarze społecznym. Społeczna konsolidacja dokonuje się przy użyciu haseł nacjonalistycznych i republikańskich, z małym naciskiem na identyfikację religijną. Jednak obecna polityka zagraniczna władz, w której dokonuje się zwrot w kierunku Bliskiego Wschodu, Rosji, a w dalszej perspektywie również Chin, może stać się czynnikiem sprzyjającym dalszej transformacji tożsamościowej.

Ruch Fethullaħa Gülena (Cemaat)

Nieformalny ruch religijny skupiony wokół muźułmańskiego kaznodziei Fethullaħa Gülena (ur. 1941). Jego korzenie sięgają lat 70. XX wieku. Nauki jego przywódcy oparte są na tradycji tureckiego sufizmu. Oficjalnie promuje idee tolerancji, dialogu międzyreligijnego oraz poszanowania dla zasad demokracji liberalnej. Nieoficjalnie jego działalność ma na celu wykształcenie nowych muźułmańskich elit, które przejęłyby władzę w drodze opanowania kluczowych instytucji państwowych, a następnie transformacja polityczna oraz kulturowa społeczeństwa tureckiego. Członkostwo w Ruchu ma charakter nieformalny i opiera się na lojalności względem przywódcy oraz podporządkowaniu członkom znajdującym się wyżej w hierarchii. Ruch nie ma oficjalnej struktury, działa jednak w sposób skoordynowany. Członkowie zobowiązani są do przekazywania 10% swoich dochodów na rzecz wspólnoty. Zwolennicy rekrutowani są w głównej mierze z najniższych warstw społeczeństwa. Ruch zapewnia im możliwość zdobycia wykształcenia, a następnie zatrudnienia w biznesie bądź instytucjach państwowych.

Fethullah Gülen w praktyce jest zwornikiem całego imperium biznesowo-edukacyjnego o światowym zasięgu. Jego placówki znajdują się w ponad 180 krajach świata (m.in. kraje afrykańskie, republiki b. ZSRR, Polska, USA). Od 2001 do 2013 roku Cemaat działał w sojuszu z AKP, będąc instrumentem budowania tureckich wpływów w świecie. Najbardziej spektakularnym przykładem jego aktywności była współpraca z rządem w kwestii neutralizacji wpływów wojska w państwie tureckim. W latach 2008–2012 trwały procesy sądowe w sprawach Ergenekon i Balyoz, w których ze służby usunięto oraz skazano na długoletnie więzienie odpowiednio 254 i 325 oficerów armii tureckiej oraz biznesmenów i funkcjonariuszy służby cywilnej. W 2016 roku Sąd Najwyższy uznał oba procesy za pokazowe, a wykorzystany materiał dowodowy za spreparowany. Rozłam między Ruchem a władzami nastąpił ok. 2013 roku, w wyniku narastającej wśród zwolenników Gülena frustracji wywołanej coraz silniejszą pozycją Erdoğan w polityce tureckiej. Jego kulminacją był skandal korupcyjny z grudnia 2013 roku. Od tego czasu władze nazywają Ruch „państwem równoległym”, nawiązując do zakorzenionego w tureckiej polityce pojęcia „państwo głębokie” – określającego nieformalną strukturę z pogranicza polityki, wojska, biznesu i świata przestępczego. Od momentu wybuchu skandalu toczona jest systematyczna walka z jego członkami i sympatykami w mediach, biznesie oraz instytucjach państwowych.

REDAKCJA MERYTORYCZNA: Adam Eberhardt,

Krzysztof Strachota

REDAKCJA: Katarzyna Kazimierska, Anna Łabuszewska

SKŁAD: Bohdan Wędrychowski

Opinie wyrażone przez autorów analiz nie przedstawiają

oficjalnego stanowiska władz RP

Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia

ul. Koszykowa 6a, 00-564 Warszawa

tel.: +48 | 22 | 525 80 00,

fax: +48 | 22 | 525 80 40

Zapraszamy na naszą stronę: www.osw.waw.pl